

ÄLDREOMSORG SOM MEDBORGERLIG RÄTTIGHET

Ett resonerande stridsrop

FANNY AMBJÖRNSSON OCH HELENE BRODIN

Ett tvärvetenskapligt resonerande stridsrop

Under 2020 drabbas Sverige av en världsomfattande pandemi. På ett sällsynt brutalt sätt blixtbelyses den ojämlikhet som präglar befolkningens tillgång till vård och omsorg. Inte minst gäller det de äldre, som visat sig vara som mest utsatta för det nya viruset.

I denna text reflekterar vi över den syn på åldrande och gamla människor som synliggjorts under pandemin – och som vi vill knyta till kulturella föreställningar om ålder, genus och omsorgsarbete. Den är ett tvärvetenskapligt samtal, sprunget ur förvåning, stigande frustration och till sist ren och skär ilska – ett resonerande stridsrop om man så vill – och bygger på vår forskning inom genusvetenskap och socialt arbete, där den ena av oss undersökt villkoren för äldreomsorgen (se till exempel Brodin 2017) och den andra intresserat sig för hur queerteoretiska tolkningar av temporalitet kan ge perspektiv på ett omsorgsarbete som städning (Ambjörnsson 2018). Men samtalet bygger också på personliga erfarenheter av och möten med äldreomsorg och annan omsorg av utsatta grupper i samhället.

Corresponding author email: fanny.ambjornsson@gender.su.se

Copyright: © 2022 The author(s). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material for any purpose, even commercially, provided the original work is properly cited and states its license.

Citation: *Tidskrift för genusvetenskap* 2022, 43(1): 115–123
<http://dx.doi.org/10.55870/tgv.v43i1.9631>

Genom några specifika nedslag vill vi problematisera hur åldersnormer och normativa livslopp skapar skilda rättigheter till omsorg och hur dessa skilda rättigheter, i sin tur, spiller över på arbetsvillkoren för personalen inom äldreomsorgen. I slutändan landar vår diskussion i problemställningen: är äldreomsorg en medborgerlig rättighet i dagens Sverige? Och mer specifikt: varför har den i så fall inte samma villkor och status som annan form av omsorg?

Första exemplet: hjälp i hemmet

Ett konkret exempel på hur ålder skapar skilda rättigheter till omsorg är de olika former av hjälp i hemmet som vi kan få i Sverige – ifall vi bedöms vara i behov av det. Boendestöd och hemtjänst är exempel sådana insatser, som båda regleras i socialtjänstlagen.

Enligt Socialstyrelsens (2022a) termbank är boendestöd ett bistånd i form av ”stöd i den dagliga livsföringen riktat till särskilda målgrupper i eget boende”. Till dessa målgrupper hör, enligt samma källa, personer med funktionsnedsättning eller missbruksproblem, och stödet ska anpassas till den enskildes behov av och möjligheter att utveckla ett normalt vardagsliv. Boendestöd är alltså en praktisk, pedagogisk och socialt inriktad insats, som ska fungera som ett stöd i vardagen. Insatsen syftar därför till att motivera människor att genomföra vardagliga aktiviteter, som att handla, städa, betala räkningar, gå ut och träffa andra – eller ibland helt enkelt bara att orka kliva upp ur sängen, äta och tvätta sig.

Det finns ingen formulering i socialtjänstlagen som bestämmer att boendestöd enbart kan beviljas till människor under 65 år. Ändå är det ytterst få personer som är 65 år eller äldre i Sverige (närmare bestämt enbart 3 469 stycken) som får insatsen (Socialstyrelsen 2021a). Detta kan jämföras med att det, i yngre åldersgrupper, totalt sett finns 28 088 personer med boendestöd (Socialstyrelsen 2021b). De flesta äldre personer som får boendestöd är också mellan 65 och 74 år och har haft stödet innan de fyllde 65. I praktiken är det alltså ytterst få – om ens någon – som beviljas boendestöd efter 65-årsdagen, trots att det är en insats som på många sätt skulle kunna hjälpa äldre personer att hantera motgångar i livet som kommer med hög ålder – som förlust av livspartner eller vänner – med minskad motivation att genomföra vardagliga aktiviteter och minskat socialt umgänge som konsekvens.

Personer över 65 år beviljas istället hemtjänst. Hemtjänst är enligt Socialstyrelsens termbank (2022b) ett bistånd i form av ”service och personlig omvårdnad i den enskildes bostad eller motsvarande”. Med service avses praktisk hjälp i hemmet, som att städa, handla och laga mat. Med personlig omvårdnad avses insatser som tillgodoser fysiska, psykiska och sociala behov, som att äta, sköta hygien eller bryta isolering. Hemtjänst är dock ingen insats

som per automatik beviljas alla som fyllt 65 år, utan något som utreds och behovsbedöms. Åtskilliga studier har visat att det blivit allt svårare att passera nålsögat för vad som anses som legitima behov för att beviljas hemtjänst, vilket fått till följd att äldre människor i allt högre grad vänder sig till den privata marknaden eller till anhöriga för att få hjälp (se till exempel Gavanas 2013; Ulmanen & Szebehely 2015).

Utan att gå närmare in på hur nedskärningar i äldreomsorgen drabbar äldre människor i behov av hjälp, vill vi i det här sammanhanget snarare lyfta konsekvenserna av själva språkbruket kring de olika formerna av hjälp i hemmet. Boendestöd, som alltså riktas till personer under 65 år, ska vara ”ett stöd i vardagen” med allt vad det kan omfatta och innebära. Hemtjänst, som alltså riktas till personer över 65 år, är däremot kort och gott ett ”bistånd i form av service och personlig omvårdnad”. Hemtjänst summeras också i en rad detaljerade åtgärder, medan boendestödets innehåll förblir öppet för tolkning och förhandling mellan den som behöver insatsen och den som ska utföra den. En konsekvens av detta är att psykiska och sociala behov hos personer över 65 år oftast åsidosätts, då dessa sällan går att avgränsa och tidsbestämma på samma sätt som städning eller hjälp med att ta på sig stödstrumpor (Erlandsson med flera 2022). Genom de olika språkbruken skapas dessutom bilden av att hjälpbehövande människor över 65 år är objekt för andras åtgärder, medan motsvarande under 65 år ses som medbestämmande subjekt. Hjälp i hemmet styrs således av en, med Pickards (2016) formulering, ”åldersblick” (*the age gaze*) – ett perspektiv som kategoriserar äldre människor med behov av hjälp i hemmet som en passiv (för att inte säga passiviserad) grupp och föremål för andra människors välvilja (eller brist på densamma).

Andra exemplet: personlig assistans

En 72-årig kvinna blir dement och klarar sig inte själv. Inget märkligt med det, det händer många, ja alltfler äldre, ju äldre vi blir, men såklart en stor sorg i det lilla. Det är inte så att hon vill flytta hemifrån, till ett boende där hon inte känner någon och som inte känner henne, men den 80-åriga maken orkar inte mer – och ärligt talat inte heller hennes döttrar som ständigt är stand-by och rycker ut. Hemtjänsten de erbjuds räcker inte långt: det är inte handling eller hjälp med tvätt och städning de behöver. Inte heller är de betjänta av att hemmet fylls av olika personer som springer ut och in, i kvartslånga arbetspass, hastande på väg till nästa brukare. Vad de skulle behöva är snarast en enda person som kan skolas in som kvinnans ledsagare och assistent.

Kvinnan är van vid assistenter. En av hennes döttrar har överlevt enbart på grund av assistenter som matat, sjungit, kommunicerat, bytt blöjor, stimulerat

och varit hennes armar, ben och hjärna. Dygnet runt har de arbetat, vissa tider i veckan med dubbelbemanning. Dyraste brukaren i trakten skämtar de hemma, månadsräkningen från kommunen till Försäkringskassan uppgår till 250 000 kronor. Faktum är att det är kvinnan som drivit, administrerat, anställt, organiserat och följt upp assistenterna som barnet haft dygnet runt, från späda ålder fram till sin död.

Kvinnan kan med andra ord allt om assistansverksamhet – men klarar inte längre att assistera sig själv. I själva verket är det så att hon skulle behöva sin egen. Och det kunde ju tyckas rimligt, efter ett långt liv som yrkesarbetande, hemarbetande, ja dubbelarbetande i dess mest basala bemärkelse. Men det visar sig att åldersgränsen för att kvalificera sig för personlig assistans, en reform kvinnan varit med och drivit fram för sin funktionsnedsatta dotter, går vid 65 år. Därefter anses man vara – ja, vadå? I skick att ta hand om sig själv? Inte i behov av kontinuitet, långsiktighet, trygghet? Eller helt enkelt bara onödigt att satsa resurser på?

Tredje exemplet: dåliga arbetsvillkor

Ett tredje exempel på hur ålderskategoriseringar skapar skilda villkor i relation till omsorg är arbetsvillkoren inom äldreomsorgen. Förutom att arbetet i denna sektor är förhållandevis lågavlönat och att fler arbetar deltid inom äldreomsorgen än inom andra kommunala yrkesgrupper, är underbemanning ett närmast vardagligt inslag (Stranz och Szebehely 2018). Det gör att arbetet ofta är ensamt, tidspressat och stressigt. Tidspress och stress har också ökat under senare år. Följaktligen är undersköterska inom äldreomsorgen det yrke som har högst sjuktal och äldreboenden den bransch som har flest sjukskrivna (SOU 2020: 80).

De särskilt dåliga arbetsvillkoren för personal inom äldreomsorgen blev smärtsamt uppenbart under Corona-pandemin. I en arbetsmiljö som av Arbetsmiljöverket (2020) på en rad punkter beskrivits som riskabel och ohälsosam, har ansvaret för att både vårda sköra personer som insjuknar i covid-19 och förhindra smittspridning genom nya hygienrutiner lagts på enskilda medarbetare och chefer – personer som redan innan pandemin kämpade för att hålla näsan över vattenytan. I klartext har alltså ansvaret för att hantera pandemins spridning och konsekvenser förskjutits till personal och chefer inom äldreomsorgen, samtidigt som det politiska ansvaret dolts bakom rökridåer och retorik om att ”vi måste alla hjälpas åt” och ”vi måste alla ta vårt ansvar”. Coronakommissionens svårigheter med att få ta del av underlag från regering, departement och myndigheter för att kunna färdigställa sitt slutbetänkande är, i det här sammanhanget, en tydlig fingervisning om hur svårt det är att erkänna

att äldreomsorgen ytterst är ett politiskt ansvar – inte en fråga för enskilda chefer eller medarbetare i äldreomsorgen.

Betydelsen av genus

Hur kommer sig detta? Hur ska vi förstå det faktum att vi har organiserat vårt välfärdssamhälle kring en åldersgräns där människor över 65 alldeles uppenbart är mindre skyddsvärda än andra och där omhändertagandet av dessa äldre räknas som mindre viktigt och prioriterat arbete?

Den första uppenbara poängen har med genus att göra. Att ta hand om behövande, sköra och beroende individer, att syssla med så kallat reproduktivt omsorgsarbete, har av tradition varit ett kvinnogöra och associeras därför med kvinnlighet (Tronto 1993). Majoriteten av alla som arbetar i äldreomsorgen är (eller kategoriseras som) kvinnor. Det vanligaste yrket i Sverige idag är undersköterska inom hemtjänsten, hemsjukvården eller på ett äldreboende och 92% av alla dessa undersköterskor är följaktligen, enligt SCB:s kategoriseringssystem, kvinnor (SCB 2020). Omsorgen om de äldre är alltså både på ett symboliskt och konkret plan kvinnokodad – och kvinnokodade sysslor erhåller historiskt såväl som i nutid lägre status, mindre erkännande och sämre ekonomisk ersättning (Hartmann 1981; Tronto 2013). Denna seglivade historiska underordning av kvinnors omsorgsarbete har dessutom under de senaste decennierna förstärkts av en annan pågående trend – rasifieringen av omsorgsarbete. I Sverige, precis som i andra västländer, består en ökande andel av omsorgspersonalen av utrikes födda kvinnor (och i vissa fall även män), som på grund av sina jämförelsevis svaga förhandlingspositioner på arbetsmarknaden tvingas ta jobb som kännetecknas av låg status, låga löner, och osäkra anställningsvillkor (Keisu med flera 2021). Genus, klass och ras samverkar således i att cementera de dåliga arbetsvillkoren inom äldreomsorgen.

Denna feministiska analys av undervärderingen av omsorgsarbete förklarar däremot inte skillnaden mellan olika former av omsorg, mellan exempelvis barnomsorg, skola och äldreboende. Återstår då att fundera över vad själva skillnaden i ålder kan tänkas betyda.

Betydelsen av ålder

Ett samhälles föreställningar om ålder är beroende av sociala och kulturella värderingar. På liknande sätt som exempelvis genus, klass, rasifiering och sexualitet fungerar ålder också stratifierande och hierarkiserande mellan individer (Bodily 1994, Jönsson och Lundin 2007). Kritiska åldersforskare brukar tala om en kulturell åldersordning, där vuxna människor ses som ”human beings” – som fullvärdiga samhällsmedborgare – medan barn snarare uppfattas som ”human

becomings” – en sorts *inte ännu*, som ska fullbordas i framtiden (se till exempel Lee 2001; Hockey och James 2003). I denna föreställningsvärld blir åldringen snarare att betrakta som ett *inte längre* eller *efteråt*. Den åldrade människan är helt enkelt en påminnelse om svunna tiders förmågor, om något som inte längre är. Åldringen har alltså, i moderniteten, alltmer kommit att patologiseras och associeras till sjukdom och problem (Katz 2005).

Invävd i denna hierarkisering ligger en samtida normativ tidsuppfattning som premierar idéer om ständigt ökad produktivitet och framåtskridande. Denna förståelse av tid, som av queerteoretikern Elizabeth Freeman (2010) benämnts krononormativitet, är djupt förbunden med det kapitalistiska samhällets ideal om framsteg, tillväxt och konsumtion. Riktningen är framåt och bortåt och idealet är individens autonomi och suveränitet. Barnet, som i sig är sinnebild av beroende och osjälvständighet, fyller samtidigt en viktig symbolisk roll som investering i framtiden (Edelman 2004). Åldringen däremot, som liksom barnet är mindre autonom än den produktive vuxne, blir snarast en gestaltning av ofruksamhetens och improduktivitetens tid – en sorts ovälkommen påminnelse om allas vår ändlighet.

I en tidsuppfattning som denna är alltså allt som inte kan läsas in i en diskurs om produktivitet ett potentiellt misslyckande. Och här finns alltså ytterligare en förklaring till hur det kan förefalla rimligt att människor över och under 65 år får så olika tillgång till omsorg.

Som om detta inte vore nog: betydelsen av en annan politik

De skilda villkor vi beskrivit – som kan hänföras till såväl ålders- som genushierarkier – har djupa historiska rötter. De senaste tjugo årens politiska reformer som följt i kölvattnet av etablerandet av nya styrsystem i offentlig sektor (New Public Management), liksom införandet av olika slags marknadslösningar, har däremot både accentuerat och permanentat de oländiga villkoren inom äldreomsorgen (Stranz & Szebehely 2018; Palmqvist 2020). Parallellt med denna utveckling har resurserna för äldreomsorgen krympt – detta trots att både antalet och andelen äldre personer i befolkningen har ökat. Mätt i 2018 års penningvärde har kommunernas budget för äldreomsorgen minskat med 1,3 miljarder kronor per år sedan år 2002 (Plesner 2020). Med andra ord: det finns idag ett stort gap mellan å ena sidan behovet av äldreomsorg och å andra sidan resurserna för att utföra äldreomsorg. Shirin Rai, Cathryn Hoskyns och Dania Thomas har i det här sammanhanget myntat begreppet ”the depletion through social reproduction” (2014: 86). Med detta menar de att när gapet mellan behov och resurser blir för stort utarmas reproduktivt arbete, som exempelvis äldreomsorg, och blir direkt skadligt för de som utför arbetet.

Vid denna punkt befinner vi oss idag. De höga sjukskrivningstalen bland personal som arbetar inom äldreomsorgen och den bristfälliga hanteringen av äldre personer i behov av omsorg under pandemin är tydliga bevis för detta. Vi menar också att grundorsaken till att vi befinner oss där vi gör idag är den ålderism som genomsyrar vår samtid – en åldershierakisering där autonomi, produktivitet, oberoende och funktionsfullkomlighet utgör idealet och där ingen plats finns för beroende, omsorgsbehov och sårbarhet. I ett sådant samhälle kommer både äldre personer i behov av omsorg och de kvinnor som utför äldreomsorgen per definition att betraktas som mindre viktiga för vårt samhälles överlevnad och framtid. Med tanke på att SCB (2018) uppskattar att vi redan om sex år förväntas ha 255 000 fler personer över 80 år än vad vi hade för fyra år sedan – och att hälften av alla som arbetar i äldreomsorgen överväger att säga upp sig (Stranz och Szebehely 2018) – kan vi knappast fortsätta att strunta i vare sig det biologiska faktum att våra kroppar åldras eller de kvinnor som ser till att vår vardag fungerar när våra kroppar inte längre orkar. Vi måste därför sluta prata förbi varandra och förenas i handling. Äldreomsorgen behöver varken fler utredningar, värdegrunder eller valfrihet. Vad den är i desperat behov av är däremot materiella resurser, så att både de äldre och den arbetande personalen får de levnadsvillkor som de har rätt till. Först då kan vi på allvar säga att äldreomsorg är en medborgerlig rättighet i Sverige!

Referenser

- Ambjörnsson, Fanny (2018) *Tid att städa. Om vardagsstädningens praktik och politik*. Stockholm: Ordfront.
- Arbetsmiljöverket (2020) *Projektrapport äldreomsorgen 2017-2019*. <https://www.av.se/globalassets/filer/publikationer/rapporter/2018-007023-projektrapport-aldreomsorgen-2017-2019.pdf> [2022-11-29].
- Brodin, Helene (2017) Still a responsive state? Marketization and inequalities in Swedish aged care. Fineman, Martha, Andersson, Ulrika och Mattsson, Titti (red) *Privatization, Vulnerability and Social Responsibility. A comparative perspective*. London: Routledge.
- Bodily, Christopher (1994) Ageism and the deployment of age. A constructionist view. Sarbin, Theodore och Kitsuse, John (red) *Constructing the Social*. London: Sage.
- Edelman, Lee (2004) *No Future. Queer Theory and the Death Drive*. Durham: Duke University Press.
- Erlandsson, Sara, Brodin, Helene, Graff, Lea och Karsio, Olli (2022) Choice models in Nordic Long-Term Care: Care Managers' Experiences of Privilege and Disadvantage Among Older Adults. *European Journal of Ageing* 19(2): 211-220.
- Freeman, Elizabeth (2010) *Time Binds. Queer Temporalities, Queer Histories*. Durham: Duke University Press.
- Gavanas, Anna med Calleman, Catharina (red) (2013) *Rena hem på smutsiga villkor? Hushållstjänster, migration och globalisering*. Göteborg och Stockholm: Makadam.
- Hartmann, Heidi (1981) The Unhappy Marriage Between Marxism and Feminism. Sargent, Lydia (red) *Women and Revolution*. London: Pluto Press.
- Hockey, Jenny och James, Alison (2003) *Social Identities Across the Life Course*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Jönsson, Lars-Erik och Lundin, Susanne (red) (2007) *Åldrandets betydelser*. Lund: Studentlitteratur.
- Katz, Stephen (2005) *Cultural Ageing. Life Course, Life style and Senior Worlds*. Peterborough: Broadview Press.
- Keisu, Britt-Inger, Tafvelin, Susanne och Brodin, Helene (red) (2021) *Gendered norms at work: new perspectives on work environment and health*. Cham: Springer Nature.
- Lee, Nick (2001) *Childhood and Society. Growing up in an Age of Uncertainty*. Maidenhead: Open university.
- Palmqvist, Lina (2020) *Ålderdom, omsorg och makt*. Avhandling, Göteborg: Göteborgs universitet.
- Pickard, Susan (2016) *Age studies: a sociological examination of how we age and are aged through the life course*. London/Thousand Oaks/New Delhi/Singapore: Sage Publications. <https://dx.doi.org/10.4135/9781473957800>.
- Plesner, Åsa (2020) *Budget ur balans – en granskning av äldreomsorgens ekonomi och arbetsmiljö*. Stockholm: Arena Idé.
- Rai, Shirin, Hoskyns, Cathryn och Thomas, Dania (2014) Depletion. The cost of social reproduction. *International Feminist Journal of Politics* 16(1): 86-105.
- SCB (2018) *Sveriges framtida befolkning 2018-2070. Demografiska rapporter 2018:1*. https://www.scb.se/contentassets/b3973c6465b446a690aec868d8b67473/be0401_2018i70_br_be51br1801.pdf [2022-11-29].
- SCB (2020) *Yrkesregistret med yrkesstatistik 2018*. https://www.scb.se/contentassets/b49d7efc2653457f8179f18461d2b38/am0208_2018a01_sm_am33sm2001.pdf [2022-11-29].

Socialstyrelsen (2021a) *Statistik om socialtjänstinsatser till äldre*. <https://www.socialstyrelsen.se/statistik-och-data/statistik/statistikammen/socialtjanstinsatser-till-aldre/> [2022-11-29].

Socialstyrelsen (2021b) *Statistik om socialtjänstinsatser till personer med funktionsnedsättning*. <https://www.socialstyrelsen.se/statistik-och-data/statistik/statistikammen/personer-med-funktionsnedsattning> [2022-11-29].

Socialstyrelsen (2022a) *Boendestöd*. <https://termbank.socialstyrelsen.se/?Termlid=264&SrcLang=sv> [2022-11-29].

Socialstyrelsen (2022b) *Hemtjänst*. <https://termbank.socialstyrelsen.se/?Termlid=671&SrcLang=sv> [2022-11-29].

SOU 2020:80 *Äldreomsorgen under pandemin*. Delbetänkande av Coronakommissionen. Stockholm: Fritzes.

Stranz, Anneli och Szebehely, Marta (2018) Organizing trend impacting on everyday realities: The case of Swedish eldercare. Christensen, Karen och Pilling Doria (red) *The Routledge Handbook of Social care Around the World*. London: Routledge. 10.4324/9781315612805-4.

Tronto, Joan (1993) *Moral Boundaries: a Political Argument for an Ethics of Care*. London: Routledge.

Tronto, Joan (2013) *Caring Democracy. Markets, Equality and Justice*. New York: New York University Press.

Ulmanen, Petra och Szebehely, Marta (2015) From the state to the family or to the market? Consequences of reduced residential care in Sweden. *International Journal of Social Welfare* 24(1): 81-92.

Fanny Ambjörnsson

Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusvetenskap

Stockholms universitet

E-post: fanny.ambjornsson@gender.su.se

Helene Brodin

Institutionen för socialt arbete

Stockholms universitet

E-post: helene.brodin@socarb.su.se